

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ СВІТУ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті здійснено теоретичний аналіз психологічних особливостей формування образу світу в юнацькому віці, представлено типологію образу світу студентської молоді.

Ключові слова: образ світу, формування образу світу, типологія образу світу, світосприйняття, світорозуміння, юнацький вік, пізнавальне ставлення до світу.

Демянюк Е. Б. Психологические особенности формирования образа мира у студенческой молодежи. Стаття посвящена теоретическому анализу психологических особенностей формирования образа мира в юношеском возрасте, представлена типология образа мира студенческой молодежи.

Ключевые слова: образ мира, формирование образа мира, типология образа мира, мировосприятие, миропонимание, юношеский возраст, познавательное отношение к миру.

Demyaniuk O. B. Psychological Peculiarities of the World Image Formation in Students. Theoretical analysis of the psychological peculiarities of the world image in youth age is considered in the article and typology of the students' world image is presented.

Key words: world image, world image formation, typology of the world image, world perception, world outlook, youth age, cognitive attitude to the world.

Постановка наукової проблеми та її значення. Динамічні та радикальні зміни, що відбуваються в сучасному світі, істотно впливають на кожну людину, відображаючись у її свідомості. Суспільство висуває нові вимоги до особистості, що зумовлює постійний рух до нових форм взаємодії та існування у мінливому світі. Адаптація до нових соціокультурних та економічних умов передбачає якісні зміни у стилі життя людей, що безпосередньо відображається на їх світосприйнятті та насамперед на образі світу студентської молоді як найбільш відкритої і готової до змін частини суспільства. Світосприйняття у студентів є більш мінливим і гнучким на відміну від світосприйняття дорослої людини, яка реалізувала себе в особистісному та професійному плані. Це проявляється в активності пізнання світу, в освоєнні нових інформаційних технологій, у можливості оволодіння новими формами соціально-економічного та культурного життя, у стилі спілкування і поведінки. Студентський вік є сензи-

тивним періодом у формуванні та розвитку образу світу, який розглядається як певна «цілісна, багаторівнева система уявлень людини про світ, інших людей, себе, власну діяльність» [9, 350].

Аналіз способів і критеріїв осмислення світу студентами, можливість проникнути в їх внутрішній світ, відтворити індивідуальну своєрідність є важливим практичним завданням у сучасних умовах гуманізації освіти, основною метою якої є особистісне і професійне самовизначення та самореалізація, де студент насамперед виступає як експерт власного життєвого світу.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Необхідно зазначити, що категорія «образ світу» є однією з основних у сучасній психології. Проблеми становлення і розвитку образу світу представлено в дослідженнях Є. Артем'євої, Г. Берулави, Ф. Василюка, О. Івашкіна, Є. Клімова, О. Леонтьєва, Д. Леонтьєва, В. Петухова, Дж. Ройса, С. Рубінштейна, В. Серкіна, С. Смірнова, М. Холодної, Д. Уордела та ін.

Зокрема, О. Леонтьєв використовує категорію «образ світу» у такому значенні: «...психологія образу (сприйняття) є конкретно-наукове знання про те, як у процесі своєї діяльності індивіди будують образ світу – світу, де вони живуть, діють, який вони самі змінюють та частково створюють; це – знання також про те, як функціонує образ світу, опосередковуючи їх діяльність в об'єктивно реальному світі» [4, 254]. Психологічний зміст категорії «образ світу» охоплює суб'єктивне відображення у свідомості людини навколишньої дійсності, завдяки функціонуванню сенсорно-перцептивної системи, а також пізнавальній предметній активності. Як стверджує О. Леонтьєв: «У людини світ набуває в образі п'ятий квазівимір... Це перехід через чуттєвість за межі чуттєвості, через сенсорні модальності до аномального світу. Предметний світ виступає у значенні, тобто картина світу наповнюється значеннями» [4, 260].

Вікові особливості та етапи становлення індивідуальних уявлень про світ є предметом дослідження Ю. Аксьонової, І. Бушая, В. Давидова, Д. Елкінда, Е. Еріксона, М. Зінов'євої, І. Кона, М. Лісіної, Г. Малюченка, Д. Медведєва, І. Маякової, В. Мухіної, М. Осоріної, Т. Павлової, Ж. Піаже, В. Смірнова, С. Тарасова та ін.

Розвиток індивідуального світосприйняття і світорозуміння, на думку Д. Леонтьєва, зазнає неминучих якісних зрушень від нечітко диференційованого і нерелексованого світовідчуття до більш чіт-

кого і сталого світосприйняття, далі до усвідомленого світорозуміння і, нарешті, до емпіричного і теоретичного світогляду в підлітковому та юнацькому віці. Розвиток уявлень про світ і взаємодія людини зі світом не закінчується в молодості, а може тривати протягом усього її життя, збагачуючись професійними знаннями, досвідом сімейного життя, політичної або релігійної діяльності [5].

Мета нашого дослідження – теоретичний аналіз психологічних особливостей формування та типології образу світу в студентському періоді, віковій межі якого пов'язані з юнацьким віком, як найбільш цілісного і порівняно стійкого особистісного феномену, що здійснює безпосередній вплив на поведінку та діяльність суб'єкта.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. З переходом до юнацького віку формування наукового і морального світогляду поступово стає визначальним фактором психічного розвитку. У цьому віці молоді люди вже володіють необхідними інтелектуальними й особистісними ресурсами, що дозволяє орієнтуватися у навколишньому світі, самостійно знаходити сенс подій, які відбуваються, і займати щодо них власну позицію.

Зауважимо, що саме юнацький вік називається класиками вітчизняної психології критично важливим для становлення індивідуального світогляду. Тільки після досягнення 17–18 річного віку в людини «визрівають» необхідні емоційно-вольові та інтелектуальні ресурси для того, щоб вона могла знайти власні, автентичні відповіді на питання: *Який світ? Що Я і навіщо Я? Який Я? Що в житті потрібно? Як жити? Що вважати добром і злом тощо.* Не випадково Л. Божович зазначає, що протягом цього періоду ламається і перебудовується вся попередня система ставлення до світу і складається та життєва позиція, з якої починається самостійне життя [1]. Дослідник психології юнацтва І. Кон стверджує, що в цьому віці яскраво виражене прагнення пізнати певну універсальну «формулу», яка змогла б висвітлити і сенс власного існування, і перспективи розвитку всього людства [3].

Заслуговує на увагу концепція С. Тарасова, центральним поняттям якої є ментальна парадигма. *Ментальна парадигма*, за С. Тарасовим, – це сукупність образів світу, категорій і способів світосприйняття та відповідних поведінкових реакцій, що утворює ієрархічну динамічну цілісність, притаманну певній віковій групі. Дослідник стверджує, що в різні вікові періоди актуалізується той чи інший

спосіб сприйняття світу: з 7 до 11 років провідну роль відіграють механізми ірраціонально-образного сприйняття світу і себе в ньому; з 11 до 15 років притаманний раціонально-практичний образ світу; з 16 до 22–23 років «ментальна парадигма» юнаків та дівчат характеризується високим рівнем розвитку рефлексії, елементами теоретичного мислення. Вони набувають здатності відчувати і розуміти свій зв'язок з навколишнім світом, і на раціонально-логічному, і на інтуїтивному рівнях. Такий образ світу, на думку С. Тарасова, можна назвати раціонально-образним. Почуття обмеженості раціонального пізнання може призводити до емоційного дискомфорту, екзистенційних роздумів. І тоді за раціоналістичним визнанням єдності світу і людини може виникнути інтуїтивне відчуття космічної спільності, що ґрунтується на ірраціонально-образному матеріалі. Інформація, що міститься в межах першої ментальної парадигми, знову стає значущою для індивіда, але на новому рівні: відчуття глобальної єдності доповнюється її усвідомленням. Зміст цієї ментальної парадигми, на думку дослідника, тісно пов'язаний з таким поняттям як «цілісне сприйняття світу» [10]. Таким чином, із завершенням юнацького віку закінчується період становлення первинної структури уявлень про світ, яка є ґрунтом для всіх наступних трансформацій світогляду особистості.

Вклад у проблему становлення індивідуального світосприйняття і світорозуміння зробили Д. Уордел, Дж. Ройс та М. Холодна, згідно з поглядами яких в особливостях індивідуального образу світу проявляють себе індивідуальні способи пізнавального ставлення до дійсності, інакше кажучи, когнітивні стилі.

Так, у концепції Д. Уордела і Дж. Ройса було введено поняття «епістемологічні стилі», що інтерпретується як індивідуально-своєрідні форми пізнавального ставлення до навколишнього світу і самого себе як суб'єкта пізнавальної діяльності. Епістемологічні стилі розглядаються як посередники, які об'єднують когнітивні й емоційні властивості суб'єкта і є інтегратором когнітивної і афективної сфер, впливаючи на образ світу, образ-Я і стиль життя. Д. Уорделл і Дж. Ройс охарактеризували 3 загальних епістемологічних стилі – раціональний, емпіричний і метафоричний. Їм відповідають три базових способи мислення, на основі яких виокремлено образи світу:

1) *емпіризм* – характеризується таким способом пізнання світу, в якому пріоритет надається даним безпосереднього сприйняття і кон-

кретно-образного досвіду. Таким чином, емпіричний образ світу базується на переважному отриманні знань про навколишній світ через сенсоріку;

2) *раціоналізм* – відзначається таким стилем пізнання, у якому велике значення надається побудові широких понятійних схем або теорій. Ступінь істинності власних суджень, переконань, раціоналіст перевіряє за допомогою логічних висновків і обґрунтувань. Критерієм адекватності і надійності індивідуального образу світу виступає його логічна стійкість. Отже, основою раціонального образу світу є знання, отримані шляхом логіко-аналітичних прийомів;

3) *метафоризм* – характеризується прагненням до цілісного сприйняття і вираження розмаїття світу через вільне і творче оперування різними областями знань. Для метафоричного стилю мислення властива тенденція до символізації і глобалізації розуміння того, що відбувається, при цьому оцінка адекватності індивідуального образу світу здійснюється у термінах інтуїції. Таким чином, метафоричний образ світу формується через символіко-метафоричне переживання.

Зазначені вище епістемологічні стилі (образи світу) американські вчені пов'язують зі стилями життя – альтруїстичним (спрямованим на служіння людям), індивідуалістичним (орієнтованим на самоактуалізацію), ікарістичним (спрямованим на творчість). Образи світу і стилі життя, на їхню думку, можуть утворювати різні поєднання, формуючи дев'ять різнопланових видів «Я-концепції» [12].

Спроба узагальнення і систематизації описаних сучасними авторами стилів пізнавального ставлення до світу була здійснена М. Холодною. У результаті автор виокремлює *п'ять основних епістемологічних стилів*:

1) *емпіричний*: розум орієнтований на спостереження та аналіз безпосередніх вражень;

2) *конструктивно-технічний*: розум орієнтований на управління навколишньою дійсністю та її моделювання у межах різного роду експериментів;

3) *раціоналістичний*: розум орієнтований на пошук подібності, узагальнень, підстав і закономірностей;

4) *рефлексивно-медитативний*: розум орієнтований на інтуїтивне переживання того, що відбувається, використання метафор, символів і рефлексії як засобів організації індивідуального образу світу;

5) *хаотичний*: розум орієнтований на реалізацію суб'єктивно надто важливої мети-ідеалу, коли гранична концентрація інтелектуальних сил на певній проблемній області поєднується з проявом дезорганізації інтелектуальної діяльності [11].

Актуальними для нашого дослідження є зазначені Г. Малюченко та В. Смірновим психологічні механізми та універсальні моделювальні категорії світорозуміння. До психологічних механізмів суб'єктивного моделювання світу належать: генералізація суб'єктивного досвіду та антропоцентрична проекція. Дослідники стверджують, що становлення і розвиток індивідуальних моделей світу зумовлено психобіографічним досвідом особистості. Так, у процесі соціалізації підростаючий індивід неминує «екстраполює» свій суб'єктивний досвід на зміст і структуру всього світового устрою в цілому. Якщо у його мікросоціумі переважає стиль взаємин, який характеризується непередбачуваністю, непослідовністю і невизначеністю, він буде схильний сприймати світ як хаотичну взаємодію об'єктів і явищ. Якщо у процесі соціалізації пріоритетними є взаємини, побудовані на неприйнятті інших, протистоянні соціальним інститутам і, в особливих випадках, на прямому насильстві, то початкові уявлення про світ будуть антагоністичними. Якщо у процесі соціалізації індивіда домінувальними типами взаємодії є міжособистісна маніпуляція, надмірно прагматичні, позбавлені емоційності взаємини, то в нього проявиться схильність до механістично-технократичного сприйняття реальності. Організмичне світосприйняття переважатиме у свідомості особистості, якщо в процесі її соціалізації домінували взаємини, побудовані на відкритості, довірі, співпраці, співпереживанні, зворотньому зв'язку. Таку генералізацію суб'єктивного досвіду простежено переважно в підлітковому та юнацькому віці, тобто на стадії становлення первинної моделі світу особистості. Якщо особистість володіє досить високим внутрішнім потенціалом для переробки і нейтралізації негативного досвіду соціалізації, то вона поступово перестає домінувати над її світосприйняттям і світорозумінням.

Не менш важливу роль у процесі побудови образу світу відіграє «антропоцентрична» проекція, завдяки якій модель світу є відображенням не тільки психобіографічного досвіду людини, скільки її індивідуально-психологічних особливостей. При цьому зміст антропоцентричної проекції також цілком може бути виражений через

названі вище поняття хаотичності, антагоністичності, механістичності та організмічності. Згідно з індивідуальним співвідношенням своїх психологічних характеристик, люди певною мірою проєктують на світ ті чи інші інтрапсихічні еквіваленти хаотичності, антагоністичності, механістичності і організмічності.

У контексті зазначеної проблеми автори наголошують також на тому, що при всіх відмінностях психобіографічного досвіду індивідуальні моделі реальності в більшості випадків є лише відображенням відповідних колективних уявлень про світ. Ідентифікуючи себе з тими чи іншими соціальними групами, люди (особливо у період своєї юності, молодості), цілеспрямовано або хаотично і несвідомо засвоюють певні субкультурні ритуали, сленгові форми самовираження і світорозуміння, прийняті в цих групах. Разом з тим численність і самотність різних соціальних груп не перешкоджає поділу всіх можливих групових традицій і способів світосприйняття, світорозуміння на зазначені типи уявлень про світ.

Таким чином, Г. Малюченко і В. Смірнов виокремлює чотири універсальні моделювальні категорії світосприйняття і світорозуміння: хаотичність, антагоністичність, механістичність, організмічність, які відображають структуру та зміст і групових (колективних), й індивідуальних моделей світу. На основі зазначених категорій сприйняття і розуміння реальності утворено класифікацію *індивідуальних моделей світу*: хаотичної (Світ як Хаос); *антагоністичної* (Світ як поле битви); *технократичної* (Світ як механічний мегаагрегат); *організмічної* (Світ як єдиний живий організм). Кожна модель характеризується певним переліком життєвих сенсів і цілей, заданих смисловим контекстом світосприйняття і світорозуміння, цінностей та типів ставлення до інших людей, до життєвих проблем. Звичайно, життя людини не змінюється відразу після прийняття нею як «істинної» однієї з описаних моделей реальності, але її свідомість починає функціонувати в контексті тих очікувань, можливостей і обмежень, які в ній закладено.

Дослідження зазначених вище авторів виявили також відсутність будь-якого стійкого взаємозв'язку між загальними показниками інтелектуального розвитку особистості і пріоритетними у її свідомості модальностями світосприйняття. Зазначено, що опис структури та змісту моделей образу світу отримано в результаті аналізу та уза-

гальнення емпіричного матеріалу досліджень індивідуального світосприйняття молодих людей віком від 15 до 22 років за допомогою проективної методики «Як я уявляю собі світ» [6].

З точки зору теорії, розвинутої школою Г. Берулави, формування образу світу відбувається як активний, а не реактивний процес. Образ світу формується на основі інтеграції уявлень суб'єкта про навколишній світ і на його становлення безпосередньо впливає весь емпіричний соціокультурний людський досвід. Під уявленнями тут розуміють не вузьке тлумачення уявлення як певної когніції процесу сприйняття, а як особистісно обумовлене, спочатку невідрефлексоване, інтегративне уявлення суб'єкта про навколишній світ, що містить у собі образи і особистісні смисли, які є вираженням емоційно забарвленого ставлення до світу.

Як стверджує Г. Берулава, образ світу може бути поділений на *три типи: емпіричний, позитивістський, гуманістичний*. Емпіричний образ світу характеризується морально індиферентним ставленням до навколишнього світу, без апеляції до нормативно-ціннісних категорій. Позитивістський образ світу характеризується опорою на наявні у суб'єкта моральні догмати і правила ставлення до своїх особистісних властивостей, до особистісних властивостей інших людей, в також до навколишнього світу. Домінувальною в зазначеному типі виступає орієнтація на задоволення тільки індивідуально зумовлених потреб. Гуманістичний образ світу обумовлений трансцендентними мотивами життєдіяльності людини, що виходять за межі індивідуальних потреб особистості назустріч інтересам інших людей, суспільства і людства загалом. Образ світу значною мірою визначає «парадигму життя» конкретної людини. Домінування в людини певного образу світу є особистісно обумовленим, причому в людей з переважанням гуманістичного образу світу духовні потреби домінують над матеріальними [8].

У контексті дослідження впливу образу світу молоді на її політичні уподобання О. Івашкін зазначає, що *образ світу* – це типовий для людини суб'єктивний характер відображення реальної дійсності і ставлення до неї. Індивідуальний образ світу формує типовий для особистості спосіб життя і діяльності, «власний ракурс» світосприйняття. Аналізуючи *образ світу*, дослідник виокремлює наступні його типи: позитивний, деструктивний та індиферентний. Критеріями

побудови типології була спрямованість світосприйняття за шкалою «оптимізм-песимізм», оцінка перспектив розвитку навколишнього світу і себе в ньому, оцінка своїх можливостей у зміні навколишнього світу і себе.

Позитивний образ світу характеризується тим, що його явища та події сприймаються досить адаптивно і позитивно, вони приймаються суб'єктом без явищ психічного перенапруження. Позитивний образ світу спирається переважно на раціональні когнітивні схеми і припускає наявність оптимістичного пафосу світосприйняття загалом. *Деструктивний образ світу* характеризується негативною емоційною забарвленістю, що приводить до загального психологічного дискомфорту. Деструктивний образ світу визначається за наявністю в його описі ірраціональних когнітивних структур, характеризується невірою у власні сили, у можливість щось змінити. Для *індиферентного образу світу* властива відсутність яскраво вираженої позитивної або негативної забарвленості у сприйнятті подій та явищ навколишнього світу, а також оцінки своєї ролі у перспективах світоустрою [2].

Розробка категорії «образ світу» в межах вікової та педагогічної психології, на думку Д. Медведєва, є одним із пріоритетних напрямів цієї галузі знань. Учений розглядає образ світу як головний внутрішній фактор розвитку особистості студентів педагогічного вузу і виділяє наступні критерії побудови їх типології образу світу: характер емоційної установки людини щодо сприйняття навколишньої дійсності, інших людей і самого себе (позитивний – негативний) та характер спрямованості ціннісних орієнтацій особистості (альтруїстичний – індивідуалістичний). Створену на основі цих критеріїв типологію представлено такими типами образу світу: позитивний альтруїстичний тип образу світу; позитивний індивідуалістичний тип образу світу; негативний альтруїстичний образ світу; негативний індивідуалістичний тип образу світу. Дослідження Д. Медведєва засвідчують, що саме позитивний альтруїстичний тип образу світу визнано як найбільш адекватний для умов майбутньої професійної діяльності студентів педагогічного вузу [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, категорія «образ світу», особливості формування образу світу та його варіативність є об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних психологів, які відзначають багатогранність зазначеного феномену та

наголошують на актуальності подальшого теоретичного і практичного вивчення. Образ світу виступає як інтегральна структура, що акумулює уявлення людини про навколишній світ і детермінує специфіку подальшої поведінки у ньому. Саме із завершенням юнацького віку закінчується період становлення первинної структури уявлень про світ, яка є базовою щодо всіх наступних трансформацій світогляду особистості. *Перспективу* вбачаємо у подальшому дослідженні особливостей життєтворчого образу світу молоді.

Список використаної літератури

1. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Вопросы психологии – 1979. – № 3. – С. 7–19.
2. Ивашкин А. Г. Влияние образа мира на политические предпочтения личности / Г. Берулава, А. Ивашкин. – Сочи : НОЦ РАО, 2003. – 122 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
4. Леонтьев А. Н. Образ мира : Избранные психолог. произведения : в 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. II. – С. 251–262.
5. Леонтьев Д. А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д. А. Леонтьев // Всероссийская науч.-практ. конф. по экзистенц. психологии : матер. сообщ. / под ред. Д. А. Леонтьева, Е. С. Мазур, А. И. Сосланда. – М. : Смысл, 2001. – С. 100-109.
6. Малюченко Г. Н. Социально-психологический анализ целостных представлений о мире / Г. Н. Малюченко, В. М. Смирнов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2006. – 155 с.
7. Медведев Д. А. Образ мира современного студента: основы системно-текстологической парадигмы / Д. А. Медведев. – Астрахань : Изд-во АГПУ, 2001. – 198 с.
8. Роль стереотипов психической активности в развитии личности / [Берулава Г. А., Берулава М. М., Боташева З. С. и др.] ; под ред. Г. А. Берулава. – М. : «Гуманитарная наука», 2011. – 157 с.
9. Словарь практического психолога / [сост. Головин С. Ю.]. – М. : «Изд-во АСТ», 2003. – 800 с.
10. Тарасов С. В. Образ мира. Опыт изучения категориальных структур мировосприятия школьников / С. В. Тарасов. – СПб. : Науч. изд., 1996. – 75 с.
11. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.
12. Wardell D.M., Royce J.R. Toward a multifactor theory of styles and their relationship to cognition and affect // J. Pers. 1978. V. 46. N 3. – P. 474–505.